

УДК 316.72(470+571=161.2)"199"

КУШНІР МИРОСЛАВ

студент магістерського відділення історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

KUSHNIR MYROSLAV – a student of the Master's Degree Department of the Historical Faculty of Taras Shevchenko Kyiv National University

Бібліографічний опис:

Кушнір, М. (2019) Громадсько-політичне, культурне та конфесійне життя української діаспори в Росії (1990-ті роки). *Народна творчість та етнологія*, 4 (380), 109–114

Kushnir, M. (2019) Social and Political, Cultural and Confessional Activities of Ukrainian Diaspora in Russia in the 1990s. *Narodna tvorchist ta etnolohiya [Folk Art and Ethnology]*, 4 (380), 109–114

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ, КУЛЬТУРНЕ ТА КОНФЕСІЙНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОСІЇ (1990-ті роки)

Анотація / Abstract

Українці – друга за чисельністю етнічна меншина в Російській Федерації. Українська діаспора в Росії – найбільша українська діаспора у світі. У другій половині 1980-х років на хвилі горбачовських реформ почалося відродження українського національного життя. Перше українське культурне товариство «Славутич» виникло 1988 року в Москві. Протягом 1990-х років українські товариства з'явилися в багатьох інших містах Росії. На початку 2000-х років існувало понад 100 українських об'єднань. Найбільшими були Організація українців Росії та Федеральна національно-культурна автономія «Українці Росії», що об'єднували менші спілки на регіональному і місцевому рівнях. Діяльність української діаспори в РФ здійснювалася в трьох основних напрямках: культурному, конфесійному та громадсько-політичному. Найбільш динамічно розвивався культурний напрям. Російська влада прагнула зосередити діяльність української діаспори виключно в культурному руслі й уникнути її політизації. Розвитку української діаспори в РФ сприяла велика правова база на міжнародному та національному рівнях. Загалом політика України щодо діаспори в Росії не проводилася на належному рівні. Українське керівництво не змогло вибудувати системи взаємодії та підтримки співвітчизників. Українська діаспора зазнавала протидії з боку російської влади. Найбільшим досягненням було відкриття 1998 року Культурного центру України в Москві. Українські культурні і громадсько-політичні об'єднання, церковні громади не досягли великих успіхів, оскільки були малочисельними та ізольованими одне від одного. Їм не вдалося створити повноцінної інфраструктури для ведення культурно-просвітницької роботи – бібліотек, шкіл, церков, видавництв та періодичних видань. Позбавлені підтримки з боку України та РФ, вони розпадалися або були пасивними.

Ключові слова: діаспора, культурна організація, громадсько-політичне об'єднання, церковна громада.

Ukrainians are the second largest ethnic minority in the Russian Federation. The Ukrainian diaspora in Russia is the largest Ukrainian diaspora in the world. In the second half of the 1980s, on the wave of the Gorbachev's reforms, the revival of Ukrainian national life began. The first Ukrainian cultural society «Slavutych» arose in 1988 in Moscow. During the 1990s Ukrainian societies appeared in many other cities of Russia. In the early 2000s there were more than 100 Ukrainian associa-

tions. The largest were the Organization of Ukrainians in Russia and the Federal national-cultural autonomy «Ukrainians of Russia», which united smaller associations at the regional and local levels. The activity of the Ukrainian diaspora in the Russian Federation was carried out in three main directions: cultural, confessional and public-political. The most dynamically developed cultural direction. The Russian authorities sought to concentrate the activity of the Ukrainian diaspora exclusively in a cultural direction and avoid its politicization. The development of the Ukrainian diaspora in the Russian Federation was facilitated by a large legal base at the international and national levels. In general, the Ukrainian diaspora policy in Russia has not been conducted at the appropriate level. The Ukrainian government was unable to build a system of interaction and support of compatriots. The Ukrainian diaspora was subjected to resistance from the Russian authorities. The greatest achievement was the Cultural center of Ukraine opening in 1998 in Moscow. Ukrainian cultural and public-political associations, church communities did not achieve great success, because they were small and isolated from each other. They failed to create a complete infrastructure for conducting cultural and educational work – libraries, schools, churches, publishing houses and periodicals. In the lack of support from Ukraine and the RF, they disintegrated or were passive.

Keywords: Diaspora, cultural organization, public-political association, church society.

Після розпаду СРСР в Росії опинилася найбільша у світі українська діаспора. Відповідно до перепису населення Російської Федерації 2002 року, етнічних українців тут проживало 2 млн 943 тис. осіб, що складало 2 % усього населення. Українці становили другу за чисельністю етнічну меншину в РФ (11 % серед усіх етнічних меншин) після татар (20 %) [4]. Тема громадського, культурного та конфесійного життя українців на теренах Росії в пострадянський час мало висвітлена в історичній літературі. Першим узагальнюючим дослідженням, яке вийшло за межі 1991 року, був нарис В. Ідзьо [9]. Заслужують на увагу також статті С. Тимофєєвої [13], В. Пешкової [12], Л. Мазуки [10], В. та С. Бабенків [1], В. Іваненка і М. Кавуна [7], В. Брацюн [2] та ін. У 2018 році була захищена перша дисертація з даної проблеми, де висвітлено основні аспекти життя української діаспори в Росії (правовий, інституційний, соціально-економічний, культурний та конфесійний) протягом 1991–2010 років [3].

У другій половині 1980-х років на хвилі так званої перебудови розпочалося відродження українського національного життя як в Україні, так і в інших республіках колишнього СРСР. Перша культурна організація українців «Славутич» з'явилася у квітні 1988 року в Москві. Це товариство було створене як літературно-історична спілка і ставило за мету збереження та пропаганду українського культурного надбання. За час своєї діяльності товариство створило

Українську народну хорову капелу, недільну школу, заснувало газету «Український кур'єр», а також дало початок Товариству любителів української музики (1993), Українському музичному салону (1994), створення якого підтримало Всеросійське музичне товариство. Подібні до «Славутича» товариства українців виникали в інших великих містах Росії. Найбільша кількість українських товариств була у так званих «клинах» (Зеленому, Сірому, Жовтому, Малиновому): «Київська Русь» (Южно-Сахалінськ), «Кобзар» (Уфа), «Українське земляцтво» (Нижневартівськ), «Єдина родина» (Тюмень), «Сірий клин» (Омськ), Український дім» (Перм), «Промінь» (Самара), «Український хутір» (Саратов), Товариство української культури на Кубані (Краснодар), Товариство ім. Т. Шевченка (Санкт-Петербург) та ін. На 1995 рік у РФ діяли 73 українські товариства [3, с. 90].

Одночасно зі «Славутичем» виник Український молодіжний клуб, що об'єднав студентів, аспірантів і молодих науковців українського походження. Основні зусилля клуб спрямував на відновлення Української бібліотеки в Москві, що функціонувала в 1920–1930-х роках. За допомоги бібліотек України і Росії, за підтримки Спілки письменників України, українських видавництв та періодичних видань, окремих меценатів був сформований основний фонд бібліотеки, який на 1999 рік налічував понад 33 тис. одиниць зберігання [13]. Бібліотека

стала своєрідним майданчиком для української інтелігенції, слугуючи місцем зустрічей та проведення різноманітних заходів. У 1996 році при бібліотеці була організована вечірня школа. Від другої половини 1990-х років через матеріальні труднощі Український молодіжний клуб занепав і фактично припинив існування.

У 1995 році в Москві виник Український історичний клуб. Він щорічно проводив наукові конференції, присвячені проблемам української історії. Матеріали цих конференцій друкувалися на сторінках «Наукового вісника Українського історичного клубу», який виходив, починаючи з 1998 року. УК створив відділення в Санкт-Петербурзі, Петрозаводську, Уфі, Новосибірську та інших містах. У березні 1993 року з ініціативи письменника-літературознавця Л. Большакова в Оренбурзі було створено Інститут Тараса Шевченка, який став структурним науководослідним підрозділом Оренбурзького державного університету. Інститут проводив щорічні мистецькі фестивалі «Шевченківський березень» та «Шевченківські читання», організовував святкування днів української культури, відправляв дослідницькі експедиції для вивчення українського фольклору на Південному Уралі [14].

Менш динамічно розвивався конфесійний напрям діяльності. У другій половині 1990-х років у Російській Федерації було створено три єпархії УПЦ КП: Богородська – у Московській області (м. Ногінськ), Тобольська – у Сибіру та Белгородсько-Обоянська – у Центральній Росії. Було також організовано 9 громад УГКЦ [3, с. 177]. Російська влада, незважаючи на закріплене в Конституції відокремлення церкви від держави, патрунувала РПЦ і робила все можливе, аби не допустити порушення її монополії з боку «розкольницьких» церков. На початку 2000-х років Тобольська й Белгородсько-Обоянська єпархії УПЦ КП були ліквідовані. Українську церковну громаду в м. Ногінську фактично було загнано в «катакомбне» становище: міський Богояв-

ленський собор за рішенням суду був переданий Московській єпархії РПЦ, а прихожани змушені були обладнати каплицю у приватному будинку. Основна маса українців задовольняла свої релігійні потреби в РПЦ.

Іншим напрямом діяльності українців Росії був громадсько-політичний. У 1989 році в Москві виникло перше українське громадсько-політичне об'єднання – Організація українського національного руху (офіційно зареєстроване 1992 року), – що ставило за мету захист прав та інтересів українців у Росії. За неофіційними даними, об'єднання налічувало понад 500 членів з Москви та області [13]. Попри те, що організація була нечисельною, не виходила за межі столиці та околиць, у 1997 році міська влада забрала в об'єднання будівлю, яку те орендувало, а російські видання відмовлялися в публікації матеріалів спілки.

Спроба консолідувати український рух у Росії відбулася на I Конгресі українців Російської Федерації 23–24 жовтня 1993 року в Москві. Конгрес був знаковою подією в культурному і політичному житті Росії та України, адже в його роботі взяли участь віцепрем'єр міністр РФ С. Шахрай, депутат Державної Думи РФ Г. Явлінський, віцепрем'єр міністр України М. Жулинський, народні депутати України В. Чорновіл, О. Ємець, М. Горинь. На Конгресі було постановлено, що Міністерство у справах національностей і міграцій РФ сприятиме створенню мережі українських представництв у регіонах компактного проживання українців. Натомість представники українства відмовилися від боротьби за національні права українців у Росії [11, с. 1–2]. Таким чином, Конгрес спрямував український рух виключно в культурне русло, що було принциповим для російського керівництва, оскільки українська діаспора, зважаючи на її чисельність, могла стати важливим чинником у політичному житті Росії.

Першою координуючою організацією української діаспори в Росії стало Об'єднання українців Росії (ОУР), зареєстроване

1994 року. Ця організація ввійшла до Світового конгресу українців, що об'єднував українські громадські організації по всьому світу. Це засвідчує авторитетність цього об'єднання. Маючи розгалужену мережу своїх осередків у регіонах, ОУР організувало українські виставки, ярмарки, зібрання, «марші вишиванок», концерти, святкування українських національних свят, шевченківських днів тощо. ОУР принципово позиціонувала себе поза політикою. У травні 2012 року постановою Верховного Суду РФ ОУР була ліквідована: формально через порушення законодавства РФ. На наш погляд, ліквідація ОУР була пов'язана з прагненням російської влади контролювати подібні організації.

У 1996 році в Росії було прийнято федеральний закон «Про національно-культурну автономію». Відповідно до закону, на громадських засадах створювалися національно-культурні автономії як форма національно-культурного самовизначення з метою збереження самобутності, розвитку мови, освіти, національної культури етнічних меншин. Передбачалася підтримка цих об'єднань з боку органів державної влади [15]. Таким чином, на противагу ОУР у 1998 році виникла Федеральна національно-культурна автономія «Українці Росії» (ФНКАУР). Вона розробила програму національно-культурного розвитку українців у Росії. У місцевих осередках об'єднання були розроблені регіональні програми. У рамках цієї програми 1998 року при Московському відкритому педагогічному університеті було створено Український інститут, що готував спеціалістів з української та російської філології, історії і культури. Було також відкрито філіал Українського інституту в Уфі. Український інститут видавав «Історико-філологічний вісник Українського інституту». Загалом на початку 2000-х років у Росії існувало понад 100 українських спілок у різних регіонах Росії [3, с. 109]. Українські регіональні організації часто ставали ініціаторами співробітництва їхніх регіонів

з Україною [10, с. 99]. До 2002 року між суб'єктами РФ та областями України було укладено понад 300 угод [8, с. 18].

Межа 1990–2000-х років була найсприятливішим періодом для інституційного розвитку української діаспори, що пояснюється орієнтацією зовнішньополітичного курсу України на поглиблення відносин з РФ [3, с. 109]. Загалом політика України щодо діаспори в Росії не проводилася на належному рівні. За десятиріччя незалежності українське керівництво через фінансові труднощі не змогло вибудувати системи взаємодії та підтримки співвітчизників. У січні 1996 року в Україні було затверджено державну програму «Українська діаспора на період до 2000 року». Найбільшим успіхом України в реалізації програми було відкриття в листопаді 1998 року Культурного центру України в Москві, підпорядкованого Державному управлінню справами. При ньому діє книжковий магазин «Українська книгарня», бібліотека та недільна школа, курси української мови. Укладений 1997 року базовий Договір про дружбу, співробітництво і партнерство передбачав можливість на паритетних засадах вивчення української мови, транслявання україномовних теле- і радіопередач в РФ [5, с. 495, 498]. У жовтні 1997 року під час роботи II Конгресу українців Росії між Міністерством у справах національностей РФ і Державним комітетом у справах національностей і міграцій України було підписано угоду про співробітництво. Уряд РФ погодився фінансувати видання підручника з українознавства для українських класів, виготовлення українських навчально-методичних посібників тощо [10, с. 99–100].

Окрім міжнародних договорів та Закону «Про національно-культурну автономію», діяльність українських організацій у Росії забезпечувалася на правовому рівні Конституцією РФ (1993), Законами «Про мови народів РФ» (1991), «Про освіту» (1992), «Про основи законодавства РФ про культуру» (1992), а також нормативно-правовими акта-

ми регіонального і місцевого рівнів. Ними передбачалося створення системи закладів виховання та освіти мовами народів РФ, розроблення державних програм збереження й розвитку їхніх мов, сприяння виданню літератури, використанню цих мов у засобах масової інформації тощо [10, с. 94]. Фактично, усе це залишилося на папері. Українські періодичні видання не були масовими, видавалися мінімальними накладками, часто в кустарних умовах – за допомогою офісної оргтехніки. Загалом упродовж 1990-х років побачили світ близько 30 українських періодичних видань [3, с. 177]. Україномовна освіта залишалася на рівні недільних шкіл і факультативів. У 2002 році викладання української мови здійснювалося лише в 10 школах РФ [6, с. 15]. Трансляція україномовних теле- і радіопередач обмежується прикордонними областями і українським супутниковим телебаченням, яке покриває тільки європейську частину Росії [10, с. 101].

Таким чином, діяльність української діаспори в РФ здійснювалася в трьох основних напрямках: культурному, конфесійному та громадсько-політичному. Найбільш динамічно розвивався культурний напрям. Російська влада прагнула контролювати діяльність українських діаспорян, зосередити її виключно в культурному руслі, уникнувши, таким чином, політизації українського національного руху. Українські культурні і громадсько-політичні об'єднання, церковні громади в 1990-х роках не мали значних успіхів, оскільки були нечисельними, зосереджувалися переважно в столиці і великих містах, будучи ізольованими одне від одного. Їм не вдалося створити повноцінної інфраструктури для ведення культурно-просвітницької роботи – бібліотек, шкіл, церков, видавництва та періодичних видань. За обмеженого фінансування, фактично позбавлені підтримки з боку України та РФ, вони досить швидко розпадалися або були пасивними.

Список використаних джерел

1. Бабенко В., Бабенко С. Українці Башкортостану: основні тенденції етнокультурного розвитку (кінець XIX – початок XXI ст.). *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 4. С. 39–47.
2. Брацун В. Державна програма «Українська діаспора до 2000 р.» та її значення для трудових мігрантів – громадян України на території Російської Федерації. *Гілея. Історичні науки*. 2012. Вип. 56 (№ 1). С. 176–179.
3. Волков В. Українська діаспора у Російській Федерації: інституційний, соціально-економічний та культурний розвиток (1991–2010): дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02. Київ, 2018. 244 с.
4. Всероссийская перепись населения 2002 года. URL : <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=11>. Дата звернення: 22. 05. 2019.
5. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. *Україна-Росія. 1990–2000 рр. : Документи та матеріали*. Київ, 2001. С. 492–500.
6. Зленко А. Динаміка розвитку двосторонніх відносин між Україною і Російською Федерацією. *Діалог. Історія, політика, економіка*. 2002. № 3. С. 12–15.
7. Іваненко В., Кавун М. Проблеми збереження національної самосвідомості української діаспори в сучасній Росії (за матеріалами Сибіру та Уралу). *Чорноморський літопис*. 2010. Вип. 1. С. 46–50.
8. Іванов І. Російсько-українському стратегічному діалогу нема альтернативи. *Діалог. Історія, політика, економіка*. 2002. № 3. С. 16–19.
9. Ідзьо В. Українська діаспора в Росії. Львів : БаК, 2002. 304 с.
10. Мазука Л. Українська діаспора в Росії: актуальні проблеми збереження національної ідентичності. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 4 (5). С. 91–102.
11. Не п'ята колона... *Урядовий кур'єр*. 1993. 30 жовтня. № 159 (269). С. 1–2.
12. Пешкова В. Инсценирование «украинскости»: некоторые культурные практики репрезентации этнических различий в современной Москве. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2005. Т. 8. № 1. С. 136–148.
13. Тимофеева С. Национально-культурные организации украинцев в Москве. *Российско-украинский бюллетень*. Москва, 2000. № 6–7. URL : <http://religion.gif.ru/articles/tim-u.html>. Дата звернення: 22.05.2019.
14. Хрієнко М. Слідами Тараса Шевченка в Оренбурзі. URL : <http://incognita.day.kiev.ua/slidami-tarasa-shevchenka-v-orenburzi.html>. Дата звернення: 22.05.2019.
15. Федеральный закон «О национально-культурной автономии». URL : <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102041937>. Дата звернення: 22.05.2019.

References

1. Babenko V., Babenko S. (2010) Ukrayintsi Bashkortostanu: osnovni tendentsiyi etnokulturnoho rozvytku (kinets XIX – poch. XXI st.) [Ukrainians in Bashkortostan: Main Trends of Ethno-Cultural Development (Late XIXth to Early XXIst Century)]. *Narodna tvorchist ta etnografiya* [Folk Art and Ethnography], no. 4, pp. 39–47.
2. Bratsiun V. (2012) Derzhavna prohrama «Ukrayinska diaspora do 2000 r.» ta yiyi znachennia dlia trudovykh mihrantiv – hromadian Ukrayiny na terytoriyi Rosiyskoyi Federatsiyi [Government Programme *Ukrainian Diaspora up to 2000* and Its Significance for Labour Migrants – Ukrainian Citizens in the Territory of the Russian Federation]. *Hileia. Istorychni nauky* [Hileia. Historical Sciences], Iss. 56, no. 1, pp. 176–179.
3. Volkov V. (2018) *Ukrayinska diaspora u Rosiyskii Federatsiyi: instytutsiynyi, sotsialno-ekonomichnyi ta kulturnyi rozvytok (1991–2010)* [Ukrainian Diaspora in the Russian Federation: Institutional, Socio-Economic, and Cultural Developments (1991–2010)] (a thesis for obtaining the degree of Ph.D. in History (07.00.02)). Kyiv: Borys Hrinchenko Kyiv University, 244 pp.
4. *Vserossiyskaya perepis naseleniya 2002 goda* [2002 All-Russian Population Census]. URL: <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=11>. Accessed May 22, 2019.
5. (2001) Dohovir pro druzhbu, spivrobotnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoyu i Rosiyskoyu Federatsiyeyu [Treaty on Friendship, Cooperation, and Partnership between Ukraine and the Russian Federation]. *Ukrayina-Rosiya. 1990–2000 rr.: Dokumenty ta materialy* [Ukraine-Russia in 1990–2000: Documents and Materials]. Kyiv, pp. 492–500.
6. Zlenko A. (2002) Dynamika rozvytku dvostoronnikh vidnosyn mizh Ukrainoyu i Rosiyskoyu Federatsiyeyu [Dynamics of Development of Bilateral Relations between Ukraine and the Russian Federation]. *Dialoh. Istoryiya, polityka, ekonomika* [The Dialogue. History, Politics, Economics], no. 3, pp. 12–15.
7. Ivanenko V., Kavun M. (2010) Problemy zberezhennta natsionalnoyi samosvidomosti ukrayinskoyi diaspori v suchasniy Rosiyi (za materialamy Sybiru ta Uralu) [Problems of Maintaining National Self-Consciousness of Ukrainian Diaspora in Modern Russia (Based on the Siberia and Ural Materials)]. *Chornomorskyi litopys* [The Black Sea Chronicle], Iss. 1, pp. 46–50.
8. Ivanov I. (2002) Rosiysko-ukrayinskomy stratehichnomu dialohu nema alternatyvy [There is No Alternative to the Russian-Ukrainian Strategic Dialogue]. *Dialoh. Istoryiya, polityka, ekonomika* [The Dialogue. History, Politics, Economics], no. 3, pp. 16–19.
9. Idzio V. (2002) *Ukrayinska diaspora v Rosiyi* [Ukrainian Diaspora in Russia]. Lviv: BaK, 304 pp.
10. Mazuka L. (2007) Ukrayinska diaspora v Rosiyi: aktualni problemy zberezhennta natsionalnoyi identychnosti [Ukrainian Diaspora in Russia: Actual Problems of Maintaining National Identity]. *Stratehichni priorytety* [Strategic Priorities], no. 4 (5), pp. 91–102.
11. (1993) Ne piata kolona... [Not the Fifth Column]. *Uriadovyy kuryer* [Governmental Courier], October 30, no. 159 (269), pp. 1–2.
12. Peshkova V. (2005) Instsenirovanie «ukrainskosti»: nekotorye kulturnye praktiki reprezentatsii etnicheskikh razlichiy v sovremennoy Moskve [Staging *Ukrainianhood*: Some Cultural Practices of Representing Ethnic Differences in modern Moscow]. *Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii* [Journal of Sociology and Social Anthropology], vol. 8, no. 1, pp. 136–148.
13. Timofeeva S. (2000) Natsionalno-kulturnye organizatsii ukrainsev v Moskve [National Cultural Organizations of Ukrainians in Moscow]. *Rossiysko-Ukrainskiy buleten* [Russian-Ukrainian Bulletin]. Moscow, no. 6–7. URL: <http://religion.gif.ru/articles/tim-u.html>. Accessed May 22, 2019.
14. Khriyenko M. *Slidamy Tarasa Shevchenka v Orenburzi* [Following in Footsteps of Taras Shevchenko in Orenburg]. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/slidamitarasa-shevchenka-v-orenburzi.html>. Accessed May 22, 2019.
15. *Federalnyy zakon «O natsionalno-kulturnoy avtonomii»* [Federal Law On National Cultural Autonomy]. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102041937>. Accessed May 22, 2019.